

Prof. dr hab. Jerzy Szwagrzyk
Katedra Bioróżnorodności Leśnej
Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

**Recenzja osiągnięcia naukowego oraz pozostałej aktywności naukowej i organizacyjnej
dr Tomasza Samojlika**

Sylwetka Kandydata

Dr Tomasz Samojlik jest najbardziej znanym w Polsce badaczem zajmującym się historią wpływu człowieka na przyrodę lasów, a zrazem niestrudzonym popularyzatorem wiedzy historycznej i przyrodniczej, którego dorobek w tej dziedzinie wystarczyłby do obdzielenia pracowników niejednego wydziału biologii. Prawie wszystko, co opublikował lub wygłosił, związane jest z Puszcą Białowieską. Jego działalność naukowa łączy warsztat historyka, który wyniósł ze studiów humanistycznych na UMCS w Lublinie, z rozległą wiedzą przyrodniczą, którą uzyskał pracując przez kilkanaście lat w Instytucie Badania Ssaków PAN w Białowieży, jednej z najlepszych instytucji badawczych w dziedzinie nauk biologicznych w Polsce. Pewną trudność w ocenie osiągnięć dr Tomasza Samojlika sprawia odrębność jego pozycji naukowej oraz interdyscyplinarność jego dorobku. Nie za bardzo wiadomo, z kim w Polsce porównywać dr Tomasza Samojlika. Na rynku międzynarodowym funkcjonuje czasopismo „Environmental History” (Kandydat opublikował w nim jedną ze swych prac) które odpowiada swoim profilem temu, co dr Tomasz Samojlik robi na niwie naukowej. U nas nie ma czasopism integrujących nauki przyrodnicze z historią, a system klasyfikacji dziedzin i dyscyplin naukowych nie pozostawia miejsca dla tak powszechnie jakoby docenianej i zalecanej interdyscyplinarności. Trzeba się jednoznacznie zadeklarować. Dr Tomasz Samojlik jest zatem biologiem, a ściślej rzecz ujmując najlepszym biologiem wśród historyków i najlepszym historykiem wśród biologów.

Od czasu ukończenia w roku 2002 studiów na Wydziale Filozofii i Socjologii UMCS Kandydat związany jest z Instytutem Biologii Ssaków (dawniej Zakładem Badania Ssaków) Polskiej Akademii Nauk w Białowieży. W czasie swojego zatrudnienia w tej instytucji odbył dwumiesięczny staż naukowy w Sheffield Hallam University oraz kilka krótszych pobytów naukowych w Anglii; podróżował także do instytucji naukowych w Czechach, Rosji i na Białorusi, współpracował z wieloma ośrodkami naukowymi w różnych krajach Europy.

Stopień naukowy doktora nauk biologicznych uzyskał w roku 2007 na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Jagiellońskiego. Obecnie dr Tomasz Samojlik jest zatrudniony w Instytucie Biologii Ssaków na stanowisku asystenta.

Ocena osiągnięcia naukowego

Jako swoje osiągnięcie naukowe dr Tomasz Samojlik przedstawił zestaw czterech publikacji dotyczących wpływu człowieka na ekosystem Puszczy Białowieskiej. Prace te zostały opublikowane w latach 2016-2019 w międzynarodowych czasopismach naukowych z IF od 1,1 do 6,2. Wszystkie prace są współautorskie, Kandydat jest ich pierwszym autorem, a jego udział w powstaniu tych prac został oszacowany na od 50 do 70%. Prace są tematycznie spójne, obejmują różne aspekty działalności człowieka w Puszczy w XIX wieku.

Dla porządku warto dodać, że wiek XIX trwa w ujęciu dr Tomasza Samojlika od roku 1795 roku, kiedy to Puszcza przestała być własnością królów Polski i Liwy, do początków pierwszej wojny światowej. Takie ujęcie, obecne też czasem w polskiej publicystyce historycznej, ma szczególnie doniosłe znaczenie w przypadku Puszczy. Tak jak rok 1795 zakończył „epokę królewską” w dziejach Puszczy, tak wkroczenie wojsk niemieckich do Białowieży w roku 1915 definitywnie zakończyło epokę carską. Dawniejszymi wpływami działalności ludzkiej na przyrodę Puszczy, od czasów prehistorycznych po rok 1795, Tomasz Samojlik zajmował się w swojej rozprawie doktorskiej oraz w licznych publikacjach naukowych. Fakt, że jego osiągnięcie habilitacyjne skupia się na praktycznie jednym stuleciu wynika z kilku faktów. Po pierwsze, w okresie między latami 1795 a 1915 wpływ człowieka na Puszcę znacząco się zmienił i zintensyfikował. Po drugie, z tego okresu pozostało znacznie więcej źródeł informacji pisanej niż z wcześniejszych kilku stuleci, materiał do analiz jest zatem bardzo obszerny. Po trzecie, to jak Puszcza wygląda i funkcjonuje obecnie jest w znacznej mierze efektem procesów zapoczątkowanych właśnie w XIX wieku.

Cztery prace składające się na osiągnięcie naukowe dr Tomasza Samojlika dotyczą kolejno: historii wypasu bydła, próby re-introdukcji niedźwiedzia brunatnego, tradycyjnych form użytkowania drzew przez puszczańską ludność, oraz historii zarządzania populacją żubra w Puszczy Białowieskiej w XIX wieku. Chociaż publikacje te nie przedstawiają wszystkich oddziaływań człowieka na przyrodę Puszczy, to podejmują tematy kluczowe i ujmują w sposób syntetyczny to, jak bardzo dawne gospodarowanie w lasach różniło się od współczesnego oraz w jak dużym stopniu Puszcza Białowieska pozostała w XIX wieku oazą tradycyjnego użytkowania lasu na tle innych europejskich kompleksów leśnych, w których

wdrażano w tym czasie na szeroką skalę model leśnictwa surowcowego, ukierunkowanego na produkcję drewna.

Kluczowa dla dziewiętnastowiecznej specyfiki Puszczy jest sprawa przetrwania w niej żubrów. Gdyby żubry w Puszczy Białowieskiej wyginęły w XVIII wieku, albo gdyby zachowały się przez cały wiek XIX także w innych kompleksach leśnych wschodniej Europy to nie wiadomo, czy Puszcza Białowieska byłaby dzisiaj tym, czym jest; najbardziej znanym kompleksem leśnym w Europie. Zatem temat gospodarowania populacją żubra (termin jest oczywiście współczesny, dawniej tak tego nie nazywano) w XIX wieku pozwala zrozumieć szereg innych działań oraz ograniczeń, jakie funkcjonowały w tym czasie w Puszczy. Z tematem żubra ściśle powiązany jest temat niedźwiedzia, czy szerzej mówiąc, problem dużych drapieżników w Puszczy. Niedźwiedzie w Puszczy wytępiono w XIX wieku, bo zaobserwowano, że mogą czasem zabijać żubry. Ten sam los omal nie spotkał wilka, który na żubry polował rzadko, ale jednak mógł to robić; wilk okazał się (nie tylko zresztą w Puszczy Białowieskiej) trudniejszy do wytępienia i w związku z tym nie trzeba go było w Puszczy reintrodukować. Z kolei próba reintrodukcji niedźwiedzia, podjęta w latach 30-tych dwudziestego wieku w Białowieskim Parku Narodowym była prawdopodobnie pierwszą w świecie próbą przywrócenia jakiemuś obszarowi wytępionego tam niegdyś dużego drapieżnika. Działo się to o prawdę już w wieku XX, czyli formalnie wykracza poza ramy wyznaczone przez autora, ale było konsekwencją XIX-wiecznej polityki prowadzonej w Puszczy wobec dużych drapieżników.

Z kolei wypas bydła w lasach, temat pierwszej z prac składających się na osiągnięcie habilitacyjne Tomasza Samojlika, to jeden z najważniejszych mechanizmów wpływu gospodarki człowieka na lasy w dawniejszych czasach. W wielu krajach wypas w lasach nadal funkcjonuje na szeroką skalę; w Polsce zniesiono go ostatecznie na początku lat 70-tych XX wieku, chociaż schyłek tej formy użytkowania lasu rozpoczął się kilka dziesięcioleci wcześniej, a i w czasach historycznych wypas w lasach podlegał różnego rodzaju ograniczeniom. Te ograniczenia były szczególnie wyraźne w Puszczy Białowieskiej, gdzie bydło domowe stanowiło oczywistą konkurencję o zasoby pokarmowe dla żubrów, czyli kluczowego z ówczesnej perspektywy składnika Puszczy, wyznaczającego rodzaj i zakres prowadzonych tam działań. Analiza archiwalnych dokumentów dokonana przez dr Tomasza Samojlika wskazuje, że tylko 10% powierzchni Puszczy było wypasane w badanym okresie w sposób regularny, a 80% powierzchni było wypasanych sporadycznie lub wcale nie podlegało wypasowi. Stany liczebne bydła wykazywały też w badanym okresie znaczne fluktuacje;

zatem kombinacje regularnego wypasu z dużym zagęszczeniem zwierząt gospodarskich były w Puszczy nieliczne. Wypas była wywarł wyraźne ślad na strukturze lasu, ale tylko w niektórych fragmentach Puszczy, głównie na jej obrzeżach i w pobliżu puszczańskich wsi.

Kolejna praca z cyklu habilitacyjnego dr Tomasza Samojlika zajmuje się problematyką tzw. drzew modyfikowanych kulturowo. Pod tą dość enigmatyczna dla laika nazwą kryją się między innymi tak zwane sosny wyżarowe, eksploatowane w celu pozyskania smolnych szczap, które przez stulecia były głównym źródłem światła we wnętrzach chłopskich chat, a później były używane do rozpalania ognia w piecach. Wielokrotne odłupywanie smolnych szczap z dolnych części pni żywych drzew było powtarzane przez dziesięciolecia; drewno takich regularnie i mocno uszkodzonych drzew było silnie przeżywiczone, czyli idealnie nadawało się na łuczywo. Dr Tomasz Samojlik szacuje, że w ten sposób „zmodyfikowano” w Puszczy dziesiątki tysięcy dużych sosen. Z punktu widzenia nowoczesnej gospodarki leśnej było to niedopuszczalne psucie surowca drzewnego, dlatego proceder ten był silnie ograniczany i ostatecznie wyeliminowany w XIX wieku. Z perspektywy funkcjonowania ekosystemu Puszczy nie było to jednak istotne zakłócenie; drzew wyżarowych było wprawdzie dużo, ale były one rozproszone po powierzchni Puszczy i ich eksploatowanie nie zmieniło w sposób istotny struktury drzewostanów.

To dobrze udokumentowane zestawienie kluczowych wątków jest niezwykle cenne, ponieważ nawet w wśród przyrodników zajmujących się lasami czy wśród leśników brakuje świadomości tego, jak bardzo zmienił się charakter wpływu człowieka na lasy w ciągu ostatnich dwóch stuleci. Skutkuje to dwiema fałszywymi narracjami. Pierwsza z nich głosi, że najcenniejsze przyrodniczo lasy nie były w ogóle przedmiotem gospodarczych działań człowieka w przeszłości, bo inaczej ich przyrodnicze bogactwo musiałyby zostać zredukowane. Druga głosi, że skoro w lasach uznawanych dzisiaj za zbliżone do naturalnych człowiek w przeszłości jednak gospodarował, to powinien to robić nadal, bo gospodarka ludzka nie szkodzi leśnej bioróżnorodności.

Są to tematy które w ciągu ostatnich kilku lat uzyskały dużą społeczną nośność i wykroczyły poza wąskie grono fachowców, przyrodników i leśników, którzy toczyli te spory od dawna. Dyskusja, której świadkami byliśmy i jesteśmy nadal, w ogromnej mierze sprowadza się do przeciwstawiania sobie obu wspomnianych powyżej opinii. To, że obie są fałszywe i że większa część tak prowadzonej dyskusji jest w znacznej mierze stratą czasu, nie dociera do większości uczestników sporu. Między innymi chyba dlatego, że wiedza, którą

można uzyskać z lektury prac dr Tomasza Samojlika jest jeszcze bardzo mało rozpowszechniona. Jak wspomniałem, dr Tomasz Samojlik jest w świecie polskich przyrodników postacią bardzo odrębną i nie ma zbyt wielu naśladowców, a jego prace, chociaż opublikował ich wiele, we współczesnym gąszczu publikacji naukowych nie są wcale łatwe do znalezienia.

W pracach składających się na osiągnięcie habilitacyjne dr Tomasz Samojlik wykorzystał swoje kompetencje historyczne oraz wiedzę przyrodniczą. Niewątpliwie wiele też skorzystał na współpracy z innymi badaczami; Anastasia Fedotova z Sankt-Petersburga jest współautorką wszystkich czterech publikacji. To ważny szczegół; wcześniej była ona współautorką prac dr T. Samojlika tylko sporadycznie, ale wtedy Kandydat zajmował się historią dawniejszą. Natomiast „poszerzony” wiek XIX to czas, kiedy w Puszczy rządili urzędnicy rosyjskich carów. Większość materiałów dotyczących gospodarowania w Puszczy Białowieskiej w tamtym czasie znajduje się w Rosji, a szczególnie w jej ówczesnej stolicy. Udział badaczki z Sankt Petersburga w pracach Tomasza Samojlika dotyczących Puszczy w XIX wieku był zapewne bardzo ważny i cenny. Współautorem dwóch prac z cyklu habilitacyjnego jest Dries Kuijper, znany ekolog zwierząt z Instytutu Biologii Ssaków w Białowieży; pozostali współautorzy w każdej z prac są inni, jest to w sumie dziewięć osób.

We wszystkich publikacjach składających się na osiągnięcie habilitacyjne dr Tomasz Samojlik jest pierwszym autorem, był także pomysłodawcą tych publikacji oraz autorem korespondującym. Niewątpliwie prace te stanowią jego dorobek naukowy. Te cztery publikacje dobrze się uzupełniają i stanowią rodzaj syntezy wiedzy na temat wpływu XIX wiecznej gospodarki na przyrodę Puszczy Białowieskiej. W kontekście długotrwałych i zaciętych dyskusji, jakie toczą się wokół statusu Puszczy oraz jej przyszłości, publikacje te odegrają niewątpliwie ważną rolę i wejdą na trwałe do literatury naukowej.

Pozostały dorobek naukowy

Poza czterema pracami składającymi się na osiągnięcie habilitacyjne dr Tomasz Samojlik opublikował w sumie 42 artykuły naukowe i 14 rozdziałów w książkach. Jest też autorem lub współautorem pięciu monografii. Zdecydowana większość prac opublikowana została po doktoracie. Publikacje te dotyczą różnorodnej tematyki: historii antropogenicznych wpływów człowieka na przyrodę Puszczy do końca XVIII wieku (w tym nurcie mieściła się też rozprawa doktorska Tomasza Samojlika, tych publikacji jest też zdecydowanie najwięcej), historii ochrony Puszczy i żubra, historii badań naukowych w Puszczy Białowieskiej.

Różnorodności podejmowanej w tych pracach tematyki badawczej odpowiada równie zróżnicowana lista współautorów; jest na niej w sumie ponad 40 nazwisk, z tym, że najczęściej współautorami prac dr T. Samojlika byli: Bogumiła Jędrzejewska (15 artykułów naukowych i 8 rozdziałów w książkach i monografiach) oraz Piotr Daszkiewicz (odpowiednio: 15 i 2). Siedem artykułów oraz osiem rozdziałów w książkach i monografiach opublikował dr T. Samojlik samodzielnie, pozostałe są współautorskie, z tym że w dziewięciu artykułach i sześciu rozdziałach Kandydat jest pierwszym autorem. Artykuły naukowe ukazywały się w bardzo różnych czasopismach, od typowo historycznych, jak „*Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*” czy „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*”, poprzez czasopisma archeologiczne jak: „*Sprawozdania Archeologiczne*” czy „*Wiadomości Archeologiczne*”, czasopisma leśne jak „*Sylwan*” czy „*Forests*”, po czołowe międzynarodowe czasopisma w zakresie ekologii, jak „*Journal of Ecology*” „*Applied Vegetation Science*” czy „*Global Change Biology*”.

Na szczególną uwagę zasługują: praca opublikowana w „*Environmental History*” w roku 2013 (współautorami byli I. Rotherham i B. Jędrzejewska) oraz rozdziały w monografiach „*Trees, Forested Landscapes and Grazing Animals – A European Perspective on Woodlands and Grazed Treescapes*” (red. I. Rotherham, wydana przez Routledge, Taylor and Francis Group w roku 2013) oraz „*Europe’s Changing Woods and Forests: From Wildwood to Managed Landscapes*” (Red. K. Kirby i C. Watkins, wydana przez CABI, Wallingford w roku 2015). Jest to ta część dorobku naukowego Kandydata, która ma w mojej opinii największe znaczenie. Prace te docierają do szerokiego kręgu międzynarodowych odbiorców. A o ile w kilku pracach publikowanych w czołowych międzynarodowych czasopismach wspomnianych powyżej Kandydat był jednym z wielu współautorów, to w przytoczonych powyżej pracach jego rola jest dominująca i nie do zastąpienia.

Działalność dydaktyczna i organizacyjna

Działalność dydaktyczna dr Tomasza Samojlika jest wielotorowa. Jako pracownik instytutu naukowego nie ma obowiązku regularnego prowadzenia wykładów czy innych zajęć dla studentów. Tym niemniej przeprowadził on do tej pory ponad 80 wykładów i prelekcji (w tym aż 48 wykładów w języku angielskim) na tematy przyrodniczo-historyczne związane z Puszcą Białowieską. Większość z tych wykładów odbyła się w Białowieży, w ramach Letniej Szkoły Ekologii i Bioróżnorodności w Instytucie Biologii Ssaków PAN. Niektóre z tych wykładów Kandydat wygłaszał w innych ośrodkach, w tym także poza granicami Polski.

Jeszcze bardziej imponująco przedstawia się działalność dr Tomasza Samojlika na polu popularyzacji nauki. Składają się na nią zarówno artykuły popularno-naukowe, jak i komiksy dla dzieci. Artykułów popularyzujących naukę opublikował dr T. Samojlik aż 57; nie sędzę, aby ktokolwiek inny ubiegający się o habilitację w dyscyplinie nauk biologicznych miał w swoim dorobku więcej publikacji popularyzujących naukę niż artykułów typowo naukowych. Trzeba to docenić; w czasach, gdy w systemie oceny pracowników publikacje popularyzatorskie nie przynoszą znaczącej liczby punktów, popularyzacja nauki praktycznie zanika, a społeczeństwo jest zdane na skrajnie uproszczony, wręcz karykaturalny przekaz treści naukowych podawany przez media. Skutki takiego stanu rzeczy są już widoczne, a obawiam się, że z czasem sytuacja ta będzie się jeszcze pogarszać. Warto zatem docenić pracę ludzi, którzy w popularyzacji nauki zrobili znacznie więcej niż inni.

Osobnym rozdziałem w działalności dydaktycznej dr Tomasza Samojlika są komiksy przyrodnicze i książki dla dzieci w liczbie 39 sztuk. Kandydat jest autorem zarówno ich tekstu, jak też ilustracji. Relacje moich znajomych, których dzieci poznały te książki, są entuzjastyczne. Potwierdzają to zresztą liczne nagrody za popularyzację nauki oraz to, że niektóre z napisanych przez Tomasza Samojlika książek doczekały się ekranizacji, a wiele z jego komiksów zostało przełożonych na obce języki i wydanych poza granicami Polski. W dziedzinie popularyzacji przyrody wśród dzieci dr Tomasz Samojlik jest więc klasą dla siebie.

Dorobek Kandydata w dziedzinie organizacyjnej jest skromniejszy. Składa się nań głównie kierowanie projektami. Dr Tomasz Samojlik był kierownikiem dwóch projektów badawczych (jeden z nich finansowany jeszcze przez MNiSzW, drugi, obecnie w toku, finansowany przez NCN) oraz wykonawcą w pięciu innych projektach, finansowanych przez KBN, MNiSzW oraz NCN.

Konkluzja

Stwierdzam, że przedstawione mi do oceny osiągnięcie naukowe oraz pozostała aktywność naukowa, dydaktyczna i organizacyjna dr Tomasza Samojlika spełnia wymogi stawiane w artykułe 219 ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku „Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce”. W związku z tym pozytywnie opiniuję wniosek o nadanie dr Tomaszowi Samojlikowi stopnia naukowego doktora habilitowanego w dziedzinie nauk ścisłych i przyrodniczych w dyscyplinie nauki biologiczne.

Kraków, dnia 4 września 2020 roku

Jerzy Szwagrzyk

